

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI SAVDO VA MADANIY ALOQALARIDA JIZZAX VOHASINING TUTGAN O'RNI XUSUSIDA**

*Saidov Javohir Olimjon o'g'li,  
Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy tarix kafedrasida stajyor-  
o'qituvchisi*

*Annotatsiya: Buyuk Ipak yo'li ustidagi chorrahada, qulay geografik hududda joylashgan Jizzax shahrining ham yoshi ming-ming yillar bilan o'lchanadi. Mazkur maqolada Amir Temur va temuriylar davri savdo va madaniy aloqalarida Jizzax vohasining tutgan o'rni haqidagi tadqiqotchining fikr-mulohazalari yoritilgan.*

*Kalit so'zlar: Movarounnahr, voha, bronza davri, Ustrushona, Buyuk Ipak yo'li, Dizak, Zomin, "Boburnoma", "Ma'sir-i Buxoro", Tayzaq, Samarqand, Amir Temur, Ilono'tti, Mirzarabot, Uchtepa, sardoba.*

**AMIR TEMUR AND THE PERIOD OF THE TIMURIDS IN TRADE AND CULTURAL RELATIONS ABOUT THE PLACE OF JIZZAKH OASIS**

*Saidov Javohir Olimjon,  
Jizzakh State Pedagogical University Trainee-teacher of the Department of  
General History*

*Annotation: The age of the city of Jizzakh, located at the crossroads of the Great Silk Road, in a convenient geographical area, is measured by thousands of years. This article describes the opinion of the researcher about the role of Jizzakh oasis in trade and cultural relations of Amir Temur and the Timurid period.*

*Key words: Movarounnahr, oasis, Bronze Age, Ustrushona, Great Silk Road, Dizak, Zomin, «Boburnoma», «Ma'sir-i Bukhara», Tayzaq, Samarkand, Amir Temur, Ilono'tti, Mirzarabot, Uchtepa, cistern.*

**АМИР ТЕМУР И ПЕРИОД ТИМУРИДОВ В ТОРГОВО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ О МЕСТЕ ДЖИЗАКСКОГО ОАЗИСА**

*Саидов Джавахир Олимжон,  
Джизакский Государственный Педагогический Университет  
Стажёр-преподаватель кафедры всеобщей истории*

*Аннотация: Возраст города Джизак, расположенного на перекрестке Великого шелкового пути, в удобном географическом районе, измеряется тысячами лет. В данной статье изложено мнение исследователя о роли Джизакского оазиса в торговых и культурных связях Амира Темура и тимуридского периода.*

*Ключевые слова: Мовароуннахр, оазис, эпоха бронзы, Уструшона, Великий шелковый путь, Дизак, Зомин, «Бобурнома», «Масир-и Бухара», Тайзак, Самарканд, Амир Темура, Илонотти, Мирзаробот, Учтепа, цистерна.*

*Kirish. Keyingi yillarda O'rta Osiyo hududidagi ilk insoniyat manzilgohlari mintaqada yashovchi barcha xalqlarning ajdodlariga tegishli ekanligi, ularni birgalikda o'rganish lozimligi kun tartibiga chiqa boshladi. Ular qatori bugungi kunda O'rta Osiyoning uchta respublikasi O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston hududida joylashgan Ustrushona tarixini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega[3].*

*NATIJARLAR VA MUHOKAMA. Jizzax-O'zbekistonning eng qadimiy*

shaharlaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi bir minginchi yillarda yuzaga kelgani ko'plab tarixiy manbalarda tilga olinadi. Boy tarixga ega bo'lgan shahar urbanistik jarayonining yuzaga kelishi bronza davriga borib taqaladi. Tarixchi-arxeolog olimlar tomonidan shaharning yoshini aniqlash, uning tarixiy obidalarini qoldiqlarini o'rganish borasidagi tadqiqot ishlari hamon davom etib kelmoqda[11].

Mavjud tarixiy manbalar Sharqni Fapb bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li ustidagi chorrahada, qulay geografik hududda joylashgan Jizzax shahrining yoshi ming-ming yillar bilan o'lchanishidan dalolat beradi. Voha asrlar davomida turli mamlakatlar, hukmdorlar, bek-amaldorlar, olimu shoirlar, din rahnamolari, oddiy kishilar, xullas, barcha-barchaning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan.

Tarix guvohlik beradiki, qadimgi fors podshohlari ahamoniylar, yunon-makedonlar, arablar, mo'g'ullar va nihoyat Rossiya imperiyasi hukmdorlari bilan ota-bobolarimiz o'rtasida Jizzax shahri uchun bir necha bor qirg'in-barot janglar bo'lib o'tgan va shahar batamom yakson qilib tashlangan[11]. Shaharning bunday janglarda bir necha marta vayron qilinganini aytish va uning adog'iga yetish qiyin. Ammo tarixda Dizak, Gazo, Tayzaq, Tuzixaq, Faknon va boshqa nomlar bilan shuhrat qozongan bu shahar har gal yonib vayron bo'lsa-da, o'z o'rnida yangidan tiklanavergan, gullab-yashnayvergan.

Darhaqiqat, Jizzax vohasi bosh shahrining ko'hna tarixidan guvohlik beruvchi Qaliya qal'asi va O'rda qal'asida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida hozirgi kungacha topilgan va topilayotgan toshdan, temirdan yasalgan mehnat qurollari, kulolchilik, zargarlik, temirchilik buyumlari, qadimgi qurol-yarog'lar, tangalar va boshqa ashyoviy dalillar, kiyim-kechak qoldiqlari ana shundan dalolat beradi.

Jizzax vohasi tarixi va ijtimoiy hayotiga oid ma'lumotlar Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida ham bayon qilingan. Bobur Mirzo o'zining ushbu asarida Jizzax, Zomin, Pishag'or, Ravot, Xo'jandda bo'lganligini yozib qoldirgan. Bobur 1501 yili Shayboniyxondan zarbaga uchrab, Andijonga qaytishida Jizzaxda bo'lganligini quyidagicha tavsiflaydi: "Kech nomoz digar Ilono'ttida tushub, ot o'lturib etini shishlab, kabob qilib, otni lahza tindirib otlanduk. Tongdin burunroq Xaliliya (hozirgi Qaliya qo'rg'oni hududi) kentiga kelib tushtuk. Xaliliyadan Dizak kelildi, ul fursatta Dizakta Xofiz Muhammadbek do'ldoyning o'g'li Tohir do'ldoy edi. Semiz etlar va mayda etmaklar arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon... Andoq usrattin mundoq va arzonliq va baliyattin mundoq amonliqqa kelduk", [2] - degan bitiklari Jizzaxning chorva, bog'dorchilik va poliz mahsulotlariga boy va arzonligi, xalqining mehmondo'stligiga berilgan baho hisoblanadi.

1992 yili chop etilgan, XV asr arab tarixnavisi Shahobuddin Axmad ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Ibrohim ibn Arabshoh qalamiga mansub "Ajoyib ul-maqdur fi-tarixi Taymur" ("Temur haqidagi xabarlarida taqdir ajoyibotlari") - "Amir Temur tarixi" nomli ikki jildli kitobning 2-jildida Ashpora amiri Ollohdodga Farg'ona amiri Xudoydod chopar orqali yuborgan maktubida Samarqand hukmdori Xalil Sulton huzuriga tez yetib borishini xabar qiladi. "Ollohdod kechayu kunduz (to'xtamasdan) yo'l yurib, nihoyat Xudoydodga yetib keladi. Xudoydod (uni) ko'rganidan shodlanib, uning siymosidan o'z maqsudi tomon yaqin kelgandek bo'ldi. Keyin ikkalalari Xo'jand daryosidan kechib o'tib, Samarqand atroflariga tomon yurdilar va hech bir kutilmagan g'afat paytida Tayzaq deb ataladigan bir joyga yetib keldilar"[3].

"Tayzaq" degani qayer bo'lishi mumkin? Shu o'y bilan kitobning oxirgi betlarida berilgan ma'lumotlar o'rganilganda, "Tayzaq" so'zining ustiga qo'yilgan 1130 raqamidagi izohda Tayzaq "hozirgi Jizzax nazarda tutilayotir" deb yozib qo'yilgani ma'lum bo'ladi[11].

Yana dalillarga murojaat qilamiz. Klavixo Amir Temur saltanati chegarasida ikkita Temur darvoza kirish va chiqish eshigi bo'lganligini eslatib o'tgan: "Kichik Hindistondan (Afg'onistondan) Samarqand saltanatiga kiriladigan boshqa yo'l bo'lmaganligi sababli, mazkur tog' yo'li Samarqand saltanati uchun muhofazaviy nuqta hisoblanadi. Mabodo Samarqand aholisi Hindistonga boradigan bo'lsa, ular uchun ham shu yo'ldan boshqa yo'l yo'q edi. Temurbek tasarrufida bo'lgan Temur darvoza unga katta foyda keltiradi, chunki Kichik Hindistondan (Afg'onistondan) Samarqandga va aksincha, undan boshqa mamlakatlarga yo'l olgan savvdogarlarga faqat shu Temur darvozaadan o'tadilar"[6].

Darhaqiqat, Markaziy Osiyo, xususan, hozirgi O'zbekiston hududi Amir Temur va temuriylar davrida xalqaro savdo va madaniy aloqalarda muhim o'rin tutganligi ma'lum. Amir Temur Movarounnahrda hokimiyatni o'z qo'liga olgach, markazlashgan hokimiyat tuzishga, xalqaro karvon yo'llari xavfsizligini to'liq ta'minlashga erishdi[1]. Shu tufayli ham XIV asrning 70-yillaridan boshlab Buyuk Ipak yo'lining Movarounnahr orqali o'tgan markaziy tarmog'i shimoliy yo'nalishiga qaraganda xalqaro iqtisodiy-madaniy aloqalarda muhim o'rin tuta boshladi. Movarounnahr bo'ylab xalqaro savdo karvonlari harakatining qaytadan jonlanishi shaharlar taraqqiyotiga, iqtisodiy-madaniy aloqalarning yuksalishiga olib keldi.

Bu davrda mamlakat poytaxti Samarqandni Movarounnahr va Xurosonning yirik shaharlari bilan bog'lovchi yo'llar mintaqadagi ichki savdo yo'llari tizimining bosh bo'g'inini tashkil etardi. Karvon yo'llarida xavfsizlikni ta'minlash sohasida olib borilgan tadbirlar, ko'plab yo'lbo'yi inshootlari (karvonsaroylar, sardobalar, ko'priklar va boshqalar) barpo etilishi, ichki va tashqi savdoni rivojlantirishning davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani Amir Temur davlati ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy yunalishlaridan edi.

Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yo'li o'zining yuqori taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Amir Temur saltanati rivojida Buyuk Ipak yo'lining alohida o'rni bo'lgani kabi, ushbu aloqa vositasining taraqqiyotida Amir Temur va temuriylar olib borgan siyosatning ham alohida o'rni bor. Amir Temur Buyuk Ipak yo'lining himoyachisi, quruvchisi va karvonboshisi bo'lgan.

Tarixdan ma'lumki, sivilizatsiyalar katta saltanat hududlarida, iqtisodiy va mintaqaviy barqarorlik hukm surgan, uzoqni ko'ra oladigan, xalq farovonligi yo'lida jiddu jahd ko'rsatgan, ilm-fan homiysi bo'lgan davlat rahbarlari davrida yaratilgan. Barcha sohalarga birdek e'tibor, ijtimoiy adolat tamoyili, tadbirkorlikning rivojlanishidan manfaatdorlik, umuman obod turmush konsepsiyasi Amir Temur siyosatining natijasi sifatida ikkinchi Renessansga asos bo'lib xizmat qilgan. 27 davlatni o'z ichiga olgan saltanatda ichki va tashqi savdo-sotiq almashinuvlari mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirishga muhim ijobiy ta'sir ko'rsatgan[9].

Bizga ma'lumki, o'rganilayotgan davrda Farg'ona vodiysidan Toshkent va Xo'jand orqali Samarqandga o'tgan yo'llardan ham izchil foydalanilgan. Qo'qon xonligi poytaxti va Farg'ona vodiysining boshqa savdo shaharlaridan Toshkentga qadimgi davrdan boshlab keng foydalanilgan Qamchiq dovoni orqali kelinardi. Toshkent-Samarqand yo'lining birinchi qismi Zangiota va Eski Toshkent orqali Chinozdagi kechuvgacha bo'lgan yo'l edi. Bu yerdagi kechuvdan o'rta asrlar davrida keng foydalanilgani ma'lum. XIX asr oxirlarida bu yerdagi paromda (barja) Sirdaryodan o'tilgan. Chinozda boshlangan yo'l Mirzacho'dagi eng yirik manzil bo'lgan Mirzarabotgacha ikkiga bo'lingan. Shimoliy tarmog'i bir necha quduqlar orqali, janubiy tarmog'i esa bir necha quduqlar va Abdullaxon II davriga oid Yakka sardobasi orqali Mirzarabotga olib kelgan. Mirzarabotda sifatli pishiq g'ishtdan

kurilgan to'rtburchak shaklidagi katta rabot va sardoba bo'lib, ular Amir Temur yoki shayboniy Abdullaxon II tomonidan barpo etilgani haqida qarashlar mavjud[5].

XIX asrda bu yo'l orqali o'tgan rus harbiylaridan biri Mirzarabotni uzoqdan katta teatr binosiga o'xshatganligidan uning o'z davri uchun mahobatli binolardan bo'lgani haqida xulosa qilish mumkin[8]. Chinoz va Jizzax oralig'ida Amir Temur davriga oid yana bir sardoba - Yog'ochli sardobasi va buloq suvi mavjud Uchtepa deb atalgan manzil bo'lgan[10]. XIX asrda bu cho'ldagi sardobalar qarovsiz holga kelib qolganligi, yo'llardagi quduqlar suvi ichishga unchalik yaroqli bo'lmaganligi bois Mirzacho'ldan o'tishda yo'lovchilar va karvonlar o'zlari va ulovlari uchun suv zaxirasini olishga majbur bo'lganligini, umuman, Chinozdan Jizzaxgacha bo'lgan masofani karvonlar ikki kunda (Chinozdan Mirzarabotgacha bir kun, bu yerdan Jizzaxgacha yana bir kun) bosib o'tishganini rus manbalari alohida qayd etadi[8].

Mintaqaning muhim savdo yo'llari kesishgan chorrahada joylashgan Jizzaxda Farg'ona vodiysi Xo'janddan O'ratepa orqali keluvchi karvon yo'li Toshkentdan Mirzacho'l orqali kelgan yo'lga qo'shilib, bu yerdan Samarqandga va Nurota tog'ining shimolidagi tekislik bo'yab Nurotaga boruvchi yo'l boshlanardi. Jizzaxdan Samarqandga asosiy yo'l Ilono'tti darasi orqali o'tilgani ma'lum. Bu yo'l Farg'ona va Toshkentdan Samarqandga aravalar bilan borishga imkon bergan yagona yo'nalish bo'lgani bois, bu daraning ahamiyati nihoyatda katta edi. Bu daradan sharqda Turkiston tizmasiga kiruvchi Sangzor, g'arbda Nurota tog' tizmalari boshlanganligi bois Toshkent va Farg'onadan mintaqaning janubiy hududlariga Jizzax orqali boruvchi aravalar o'tishi mumkin bo'lgan yagona yo'l- bu dara orqali o'tgan.

Nurota tog'larida Zarafshon vohasiga o'tuvchi bir necha dovonlar qadimdan o'zlashtirilgan bo'lsa-da, ulardan arava yura olmagan bois faqat piyoda yoki otulovlardagina o'tish mumkin edi. Jizzaxdan g'arbdagi birinchi dovon Bir eshak yo'l (20 verst), ikkinchisi undan 20 verst uzoqlikdagi Kumbel-qo'ytosh bo'lib, undan Nurek qishlog'i yaqinidagi Omondaraga tushilgan[8].

Qo'qondan Xo'jand, O'ratepa va Jizzax orqali Samarqandga keluvchi yo'l tafsilotlari Mir Izzatulloning "Ma'sir-i Buxoro" ("Buxoroga sayohat") asarida ham keltirib o'tiladi. Unga ko'ra, Jizzaxdan keyin Ilono'tti darasidan o'tilib Yangiqo'rg'on, Mullabuloq, Qo'shko'prik va Qoraqalpoq kabi yirik qishloqlar orqali Samarqandga borilgan[4].

Hind sayyohi Jizzax-Samarqand oralig'ida joylashgan Ilono'tti darasining nomlanishiga to'xtalib, bu dara orqali yoz oylarida ulkan miqdordagi ilonlar o'tishi bois dara shunday nomlanganini, uning sayohati qish fasliga to'g'ri kelganligi uchun ilonlarni ko'rolmaganligini afsus bilan qayd etadi. Samarqandga borishda Jizzax bekligiga tegishli Yangiqo'rg'onida to'xtagan Mir Izzatullo, uning yaqinida eski bir qo'rg'on xarobasi mavjudligini, Mullabuloq (Buloqi Mulla) esa o'zining bulog'i bilan mashhurligini yozadi. Mir Izzatullo hisobotida Samarqanddan Buxoroga bo'lgan savdo yo'li Kattaqo'rg'on va Karmana orqali o'tishi qayd etilib, Buxoro xonligining ikki yirik poytaxt shahri bo'lgan Samarqand va Buxoro oralig'ida joylashgan boshqa katta va kichik qishloqlar hamda yo'l bo'yi inshootlar (Xonrabot, Raboti Abdullaxon va boshqalar) haqida ham ma'lumotlar keltiriladi.

Shu tariqa, so'nggi O'rta asrlarda ham mintaqadagi o'rta asrlarda shakllangan aloqa-savdo yo'llaridan foydalanish davom etdi. Mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyat tufayli ularning ayrim tarmoqlaridan foydalanish holatining ma'lum vaqt to'xtab qolganligi holatlari ham kuzatilsa-da, mazkur yo'llar bu davr O'rta Osiyodagi o'zbek xonliklarining ichki va o'zaro aloqalarida muhim o'rin tutib keldi[4]. Mintaqadagi ichki tranzit yo'llarning ayrim yo'nalishlari esa, tashqi iqtisodiy-madaniy munosabatlarda

avvalgidek asosiy ahamiyatga egaligicha qoldi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va temuriylar davri Buyuk Ipak yo'li faoliyatining so'nggi va rivojlangan bosqichi bo'ldi. Savdo yo'llarida xavfsizlikning ta'minlanishi, savdo-sotiqning davlat tomonidan rag'batlantirilishi, shaharlarning savdo markazlari sifatidagi ahamiyati oshishi ichki va tashqi, iktisodiy-madaniy aloqalar rivojiga olib keldi. Xalqaro aloqalarning yangi yo'nalishlari shakllandi va rivojlandi. Buyuk Ipak yo'lining mamlakatimiz hududi orqali o'tgan markaziy yo'nalishlari faoliyati rivojlandi. Albatta ushbu yo'lining sermazmun faoliyatida Jizzax vohasi ham o'ziga xos o'rin tutdi. Buni yuqorida ko'rsatilgan dalillar ham isbotlab turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Agzamova G.A. Savdo yo'llari // Temur va Ulug'bek davri tarixi. Mualliflar jamoasi. Toshkent, 1996.
2. Bobur 3. M. "Boburnoma". T., 2002.
3. Ibn Arabshoh. Ajoyib ul-maqdur fi-tarixi Taymur (Amir Temur tarixi), 2-jild. T.: "Mehnat", 1999.
4. Mavlonov O'. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari: shakllanish va rivojlanish bosqichlari. T.: "Akademiya", 2008.
5. Masson M.E. Problema izucheniya sistem-sardoba. Tashkent, 1935.
6. Rui Gonsales de Klavixo. Samarqandga-Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406-yillar). T.: "O'zbekiston", 2010.
7. Toshboev F.E. Qadimgi Ustrushona chorvadorlari madaniyati (arxeologik manbalar asosida). T.: "Fan va ta'lim", 2022. B.6.
8. Xoroshxin A.P. Sbornik statey, kasayushixsya do Turkestanskogo kraya. SPb., 1876.
9. O'ljaeva Sh.M. Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yo'li <https://staff.tiiame.uz/storage/users/416/articles/CEZ7S4sj3bq7OjhTFAEnlYm1iYrz4yMaFZxQqEXP.pdf>
10. Qudratov S. Sardobalar o'lkasi. T.: "Fan", 2001.
11. Haydarov H, Usmonov Q. Jizzax tarixi (Jizzax shahri haqida tarixiy lavha va xotiralar). T.: "O'qituvchi", 2009.